

JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES RESEARCH

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Open Access Refereed e-Journal&Refereed&Indexed

ArticleType	ResearchArticle	Accepted / Makale Kabul	21.06.2019
Received / Makale Geliş	11.03.2019	Published / Yayınlanma	21.06.2019

CHARLES ÖLÜ YA DA DİRİ FİLMİNDE EMEK, ÇALIŞMA VE YABANCILAŞMA KAVRAMLARININ ELEŞTİREL ÇÖZÜMLEMESİ ¹

CRITICAL ANALYSIS OF THE CONCEPTS OF LABOR, WORK AND ALIENATION IN CHARLES DEAD OR LIVE FILM

Dr. Öğretim Üyesi Ö. Nilay Erbalaban GÜRBÜZ

Gaziantep Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema ve Televizyon Bölümü, Gaziantep /TÜRKİYE, ORCID: 0000-0003-4199-3507

ÖZET

Çalışma ve emek kavramları birbirinden farklı anlamlara sahip olmasına rağmen, XVIII. yüzyıldan sonra, bu iki kavram birbirinin yerine geçecek biçimde dönüştürülmüştür. Bu dönüşümün kapitalist piyasa toplumsallığıyla doğrudan bir ilişkisi vardır. Yaşam gücü olan emek, değişim değeri üreten çalışma kavramının ideolojik, kültürel ve politik biçimlendirmesinin gölgesinde kalarak, anlamı çalışmayla eş değer hale getirilmiştir. Bu durum kültürel alanda çalışmanın zorlayıcı doğasında yabancılaşmaya neden olmaktadır. Filmler, kültüre ait değerlerin üretilmesinde, sorgulanmasında ve değiştirilmesinde en önemli araçlardan biridir. Bu makale Avrupa sinemasının auteur yönetmenlerinden biri olan Alain Tanner'in *Charles Ölü Ya Da Diri* (Charles Mortou Vif, 1969) filmi örnekleminde, zorunlu çalışmanın yabancılaştırıcı etkisini burjuva sınıftan film karakterinin film evrenindeki konumlanışı açısından gösterecektir. Bu çerçevede makalenin ilk bölümü felsefe açısından emek ve çalışma kavramlarının kullanımına değinecek ve ikinci bölümde bu kavramların filmdeki temsili aracılığıyla film çözümlemesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Alain Tanner, Charles Ölü Ya Da Diri, Emek, Çalışma

ABSTRACT

Although the concepts of labor and work have different meanings, after the 18th century, the concepts of labor and work were transformed to replace each other. This transformation has a direct relationship with capitalist market sociality. Labor, which is the force of life, is overshadowed by the ideological, cultural and political shaping of the concept of work that produces Exchange value, and its meaning is made equivalent to labor. This situation leads to alienation in the compelling nature of working in the cultural field. Films are one of the most important tools in producing, questioning and changing cultural values. This article will illustrate the alienating effect of forced work in the film universe in the film sample of *Charles Dead or Alive* (Charles Mortou Vif, 1969) by Alain Tanner, one of the auteur directors of European cinema. In this context, the first part of the article will focus on the use of labor and work concepts in terms of philosophy, and in the second part film analysis will be made through here presentation of these concepts in the film.

Key Words: Alain Tanner, Charles Dead or Alive, Labor, Working

1. GİRİŞ

Kişisel yaşamda olduğu kadar, insanlığın serüveninde de en belirleyici olgu, insanın sahip olduğu yetenekleri keşfetmesi, geliştirmesi, somutlaştırması olmuştur. Milyonlarca yıl öncesinden gelen deneyimlerin ve bilgilerin bir sonucu olan çağdaş uygarlık ve çağdaş insan, yeteneklerini geliştirmeye devam etmektedir. Uygarlıklar ve çağlar değişse de insanın çevresindeki yaşamı dönüştürme ve ona etki etme gücünün kapasitesi her geçen gün artsa da binlerce yıl önceki atalarımızla temel ortaklığımız

¹Bu makalede yer alan emek, çalışma ve yabancılaşma kavramlarına ait kuramsal bilgiler 2018 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Film Tasarımı Ana Sanat Dalında kabul edilmiş "Sinemada Yoksulluğun Görünümünü Akılcılaştırın Çalışma İdeolojisinin Eleştirisi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

insanlık bildiğimiz yapıda kaldığı sürece devam edecektir. Yaşamımızı sürdürmemize, büyümemize ve hayatta kalmamıza sebep olan bu kapasiteye emek diyoruz.

Emek, insanın kendisiyle birlikte kendisi dışındaki dünyayı dönüştürmesini sağlayan bir canlılık potansiyelidir. İnsan dünyaya gelir gelmez yaşamak için uğraş verir ve bu uğraşın dayandığı güç, emek olarak adlandırılır. Hannah Arendt'e göre insan yaşamı üç temel etkinlik etrafında gelişir. Arendt buna "vita activa" (Arendt, 2006: 35) demektedir. Vita activa; iş, eylem ve emeği içerir (Arendt, 2006: 35). İnsan doğumundan ölümüne kadar bu etkinliklerle iç içe yaşar. O halde Arendt açısından iş ya da çalışma, emekten farklı bir etkinliktir. Günümüzde çoğunlukla birbirinin yerine kullanılan bu kavramları Arendt net bir biçimde birbirinden ayırmaktadır. Arendt'e göre "emek; büyümesi, metabolizması ve mukadder çöküşü, yaşam süreci içerisinde emek yoluyla aynı anda üretilen ve beslenen hayati zorunluluklara bağlı, insan bedeninin biyolojik [yaşam] sürecine karşılık gelen bir etkinliktir. İnsanın emek harcama/çalışma durumu hayatın kendisidir"(Arendt, 2006: 35). Arendt'in kavramsallaştırmasından yola çıkıldığında, emekten bahsettiğimizde yaşamın sürdürülmesi için gerçekleştirdiğimiz, gerçekleştiren de tükettiğimiz bir olguyla karşılaşmaktadırlar. Diğer bir deyişle yaşamımızı sürdürebilmek için beslenmem gerekir ve ağaçtaki meyveyi kendi yaşamsal faaliyetlerimi sürdürmek için topladığımda emek etkinliğini gerçekleştiririm. Bu etkinliğin sonucunda meyveyi yerim ya da ileri tarihteki beslenme ihtiyacımı karşılamak için saklarım. Ama sonuçta harcadığım güç, etkinlik sonunda tükenir ve yeniden meyva toplamam yeniden bu gücü elde etmem içindir. Bu döngü biyolojik sürekliliğin kendisidir. Arendt iş için ise şöyle bir tanım yapmaktadır : "insani varoluşun, türün sürekli yinelenegelen hayat döngüsüne kakılmamış, ölümlülüğü bu döngüyle telafi edilemeyen doğa dışı oluşuna karşılık gelen bir etkinliktir. İş; doğal çevrenin tümünden tamamen farklı, 'yapay' bir şeyler dünyası oluşturur" (Arendt, 2006:35). Bu kavramsallaştırma açıldığında, 'iş'in biyolojik süreklilik için elzem olmayan, 'emek'le kıyaslandığında tüketim ve üretim döngüsüne muhtaç olmayan ve organik olmayan anlamıyla karşılaşıyoruz. Arendt emeğin bitmiş bir ürünle ilişkilendiremeyeceğini (Arendt, 2006:133), 'iş' etkinliği sonucunda ise mutlaka bitmiş bir ürünün varlığından söz edilebileceğini (Arendt, 2006:133) ifade eder. Arendt çok kesin bir biçimde emek ve iş kavramlarının birbirinden farklı oluşuna dikkat çeker. Zaten Antik Yunan ve çağdaş batı toplumlarının kamusal yaşamının birbirinden tamamen farklı değerlere sahip olmasının ardında da bu kavramların birbirinin yerine kullanılmasıyla ortaya çıkan toplumsal ilişkiler vardır.

Karl Marx, insanlık tarihindeki üretim biçimlerini incelediği ve kapitalist üretim ilişkilerinin çelişkilerini ortaya koyduğu çalışmalarında, emek ve çalışma kavramlarına sıkça değinir. Emek kavramı, Marx için, insanlık tarihinin itici gücüdür. Artık değerden sınıflar arası çatışmalara, insanın dilsel ve bilişsel gelişimine türsel ve toplumsal kimliğinin temel niteliği emektir. Marx'ın emek kavramıyla ilgili bazı tanımlamaları şu şekildedir: "insanın türsel hayatının nesnelleştirilmesi" (Marx, 2013:82), " insanda var olan, hangi türden olursa olsun bir kullanım değeri üretirken kullandığı fiziksel ya da zihinsel yetilerin toplamı" (Marx, 2004: 77), "her şeyden önce hem insanın hem doğanın katıldığı ve insanın, kendisi ile doğa arasındaki maddi tepkimeleri istediği şekilde başlattığı düzenlediği ve denetlediği süreç" (Marx, 2004: 87-88). İnsan emek sürecine girdiğinde "doğanın ihtiyaçlarını kendine mal etmek için, [insanın] doğanın güçlerinden biri olarak, kollarını ve bacaklarını, kafasını ve ellerini, bedeninin doğal güçlerini harekete geçirerek, doğanın karşısına çıkar" (Marx, 2004: 87-88) Marx buna "ilkel içgüdüsel emek" (Marx, 2004: 87-88) adını vermektedir. O halde hem Marx'ın hem Arendt'in tanımlamalarında emek, insanın yaşamsal sürecinin devamlılığı için potansiyel bir güç olarak ele alınır. Dolayısıyla emeğin kullanımının ilk ve temel amacı emeğin sahibi için bir kullanım değeri ortaya koymaktır. Oysa uygarlık tarihindeki sınıflı toplum modellerinde bu potansiyel güç, iktidarlar tarafından yöneten ve yönetilen ilişkisi açısından siyasal, ideolojik ve ekonomik olarak bir araç olarak ele alınmıştır.

Arendt, siyasi düşünce geleneğimizin Platon'un öğretisiyle başladığını ifade eder. (Arendt, 1996: 31). Toplum hakkında yazılmış ilk siyasal metin, Platon'un *Devlet* adlı kitabıdır. Spinoza ise *Tractatus Politicus* adlı kitabında siyasetin uygulaması olan bir bilim olduğunu belirtir (Spinoza, 2007: 12). *Devlet* kitabı, bir toplumun hangi ilkeler üzerine kurulması gerektiğini yazarak, uygulanabilir bir siyaset anlayışı ortaya çıkarmıştır. Bu kitabı, devlet ve toplumun nasıl kurulması gerektiğinin tarihteki ilk kuramsal metni olarak yorumlamak mümkündür. Bir siyasal kuramın nihai amacı, kurama uygun eylemler belirlemektir. Platon bu eserinde filozofun yaşamsal etkinlikleri ile yurttaşın yaşamsal etkinliklerini farklı tabiatlara sahip olmaları sebebiyle ayrı ayrı açıklar (Platon, 2003: 157-). Filozofun

yöneten olduğu bu kuramda, yurttaşlar yönetilenlerdir. Bu nedenle Platon yurttaşları, mutlaka tabiatlarına uygun bir mesleğe yani işe sahip olmaları gereken kişiler olarak görerek, onların varlıklarını sahip oldukları işler ile siyasal açıdan işlevselleştirir (Gürbüz, 2015: 197-210). Yurttaşların siyasal kuramdaki işlevi, zamansal olarak belirlenen işleri yerine getirmektir. *Devlet* kitabında, filozof dışındaki herkes tabiatına uygun bir mesleği tam zamanında yapmakla yükümlüdür (Platon, 2003: 89).

Platon'un *Devlet* kitabında, her meslek, toplumsallığın ihtiyacı olan gereksinimler ile ilişkilendirilmiştir. İnsanlar tabiat halinde yaşamın idamesinin zorlukları karşısında, topluma gereksinim duymuşlardır. Platon, toplumun gereksinimlerden doğduğunu yazar (Platon, 2003: 56). Filozof, toplumun tasarlanması gerektiğini keşfetmiştir. Yurttaşlar, filozofun kuramında var olan ödevlerine riayet ettikleri takdirde, mutluluktan kendi paylarına düşeni alacaklardır. Platon'un *Devlet* kitabının siyasal düşünce geleneğinde yurttaşların ödevlerinin temelinde olan çalışma kavramını başlattığını söylemek mümkündür. Tek tek her yurttaşın çalışması, genelin mutluluğunu sağlayacaktır. Rousseau da insanların tabiat halinden toplum halinde yaşamaya geçiş yapması sürecinde, çalışmaya karşı duydukları ölesiye nefreti yenmelerinin gerekli olduğunu yazar (Rousseau, 2016: 107). Rousseau'ya göre insan, çalışmaya karşı duyduğu nefreti aşarak, çalışma kavramının toplumsallık için bir gereksinim olduğu anlayışını benimseyerek, uygarlaşır (Rousseau, 2016: 107).

Çalışma kavramının devlet kuramındaki yeri Platon tarafından oluşturulmuştur. Ancak Platon, çalışmanın yabancılaşmış ilişkiler içerisinde insan tabiatına vereceği zarara değinmemiştir. Aristoteles, Marx'ın yabancılaşma kuramından yüzlerce yıl önce, eşyaların kullanılmak maksadı dışında üretilmesinin diğer bir deyişle ticari bir mantıkla üretilmesinin eşyanın doğasına aykırı olduğunu yazmıştır (Aristoteles, 1990: 20). İnsanın üretkenliği, yabancılaşmış ilişkiler içerisine dâhil olunca, çalışma kavramının insan tabiatına zararı ortaya çıkmaktadır. Marx'ın, çalışma kavramının yabancılaşmış ilişkilerine dair analizlerinde Aristoteles'in düşüncelerinden etkilendiğini söylemek mümkündür.

Marx, çalışmak zorunda olan kişinin, çalıştığı işlikte, kendini hiçbir zaman oraya ait hissedemeyeceğini vurgulamıştır. Çalışma kavramı, insan tabiatına aykırı bir biçimde düzenlendiğinde, çalışmaya alışan insan can sıkıntısı içerisinde bir hayata mahkûm olur. Buna bağlı olarak Marx'ın kuramında yabancılaşmanın aşaması insanın ürününe, insanın kendine ve insanın doğaya yabancılaşması şeklindedir. (Marx, 2013:78). Çalışma fikri, çalışma esnasında var olan eziyeti göz ardı eder. Platon ve Rousseau tarafından insanın toplumun genelinin yararı için çalışmak zorunda oluşuna dair yorum, yurttaşlık ödevi olarak sorgulanamaz hale getirilmiştir. Her insanın yaşamını idame ettirebilmek için kısmi anlamda çaba içerisinde olması bir gereklilik olmakla birlikte insanın kendi için yararlı olanı yapması anlamında olağandır. Ormandan odun toplayıp, bu odunları ısınmak ve yemek yapmak için kullanmak insan tabiatına özgü doğal bir durumdur. Çalışmanın bu doğal durumundan çıkması durumunda, çalışma fikri mutsuzluk yaratan bir fiil halini alır. İnsanın doğal gereksinimleri için çalışması ile yapay gereksinimler için tutkuyla çalışma fikri, birbirinden farklıdır. Nietzsche de meslek sahibi olma ve çalışma yükümlülüğünün siyasal düşünce geleneği açısından yaşamın omurgası olduğunu yazmıştır (Nietzsche, 2003: 340). Çalışma düşüncesi etrafında oluşturulmuş bu omurga özellikle Sanayi Devrimi ve üretim kapitalizminin gelişmesiyle dünya üzerindeki tüm siyasal sistemlerin temel niteliği olmuştur. Bu omurga, emeği çalışmayla eş anlamlı hale getiren ideolojik bir söylemle evrensel bir kültür üretmiştir. Jean Baudrillard bu sürecin 18.yüzyılda başladığını ve her türlü etkinliğin "üretim ve çalışma terimleri aracılığıyla karşılaştırılabileceği bir anlama sahip olduğunu" ifade eder (Baudrillard, 1998: 22). Bu nedenle çalışma çağdaş toplumlarda kullanım değeri üretmenin ötesinde yaşam kültürünü belirleyen bir ideoloji haline gelmiştir. Köklerini siyaset felsefesinde bulan ve XVIII. yüzyıldan sonra üretim kapitalizminin gelişmesine neden olan emeğin çalışmaya evrilmesi, yaratıcı ve yabancılaşmaya yol açmayan üretimin ancak 'iş' dışı dünyada mümkün olmasına neden olmuştur. Bir sonraki bölümde *Charles Ölü Ya Da Diri* (Charles Mortou Vif, 1969) filmi bu kapsamda eleştirel bir yaklaşımda çözümlenecektir.

2. ALAIN TANNER SİNEMASINDA ELEŞTİREL PERSPEKTİF

1960'lı yılların eleştirel sineması düşünüldüğünde genelde sinema tarihçileri Godard ve Karşı Sinema Hareketi, Amerikan Rönesansı, Fernando Solanas, Octavio Getino ve Üçüncü Sinema, Shirley Clarke,

Adolfas Mekas isimleri üzerine odaklanır. Oysa yaptığı filmlerle içerik açısından geleneksel ideolojik, kültürel eğilimleri eleştiren ve egemen değerleri yapı bozumuna uğratmaya girişen AlainTanner’i de görünür kılmak gerekmektedir.

AlainTanner’ın sineması sıradan olayların içinde gizlenmiş egemen ideolojinin açığa çıkarılmasına çalışır. Bunu, filmleri yoluyla izleyiciyi sorular sormaya yönlendirerek yapar ve filmlerinde farklı sınıfsal kimliklere ait insanları bir araya getiren bu sorulardır. Tanner’ın sineması siyasal bir dil kullanmaz ama izleyiciyi kültürü yapılandıran siyasal çizgileri görmeye davet eder. Bu açıdan 1968’in düşünsel ikliminin iyi bir örneğidir. Karakterleri iletişimsizlik, yabancılaşma, modern kent yaşamı ve sıradanlığın baskısı altındaki insanlardır. Bununla birlikte yönetmen, filmlerinde ülkesi İsviçre’nin alt kültüründe yaşamak zorunda kalan ya da yaşamayı tercih etmiş ‘zararsız’ marjinallere de yer vermektedir. Tanner, banka ve finans sektörünün merkezi kabul edilmiş, refah içindeki bir ülkenin bir başka gerçeğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. (Monaco, Pallot, Klain, & Winer, 1991: 526). Ancak ülkesi özelinde anlattığı hikâyeler kapitalist piyasa kültürüyle ilgili daha genel bir eleştiriyi barındırır. Bu bağlamda filmlerinde başka dünyayı hayal eden ya da sorgulayan insanlar, eleştirisinin somutlaşmasına neden olan olgu karakterlerdir.

İlk filmi kısa metrajlı bir belgesel olan *Nice Time* (1957) İngiltere’nin Piccadilly meydanındaki günlük yaşama odaklanmaktadır.² 1970 yılında ilk uzun metrajlı *Charles Ölü Ya Da Diri* (Charles MortouVif, 1969) filmini çekmiştir. Bu film aşağıda yer alan detaylı çözümlemesinde görüldüğü gibi çalışma hayatı, başarı ve kariyer gibi değerlerin sorgulanmasına odaklanmaktadır. 1971 yılında yazar ve düşünür John Berger’le *Semender* (1971) filmini çeker.³ Film, İsviçre’de çalışan işçi bir kadınla onun dünyasını senaryolaştıran bir yönetmen ve gazetecinin ilişkilerini anlatmaktadır. Rosemonde (Bulle Ogier) adlı kadının amcasını öldürdüğü düşünülmektedir. Yönetmen ve gazetecinin Rosemonde hakkında oluşturdukları kurmaca karakter, kadının yaşayan kimliğiyle yeterince uyumlu olamamaktadır. Tanner, bu filmde birbirine en çok yaklaştığı anlarda bile gerçeklik ve kurmaca arasında daima bir mesafe olduğunu anlatmak istemiştir. Bu yönüyle film, imajlarla oluşturulan gerçekliği sorgulaması ve seçtiği konu ve karakterler nedeniyle Godard’da da bulunan film yoluyla kuram yaklaşımından izler taşır. Yönetmenin John Berger’le diğer çalışması *Dünyanın Ortasında* (1974) filmidir.⁴ Bu film, muhafazakâr partiden başkan adayı başarılı bir iş adamıyla İtalyan göçmeni garson bir kadın arasındaki ilişkiyi anlatmaktadır. Partinin muhafazakâr milliyetçi ideolojisi, İtalyan göçmeni garson kadının adamla olan ilişkisinde felsefi sorgulamalara yol açmaktadır. Film, İsviçre’nin göçmen işçilere yönelik politik yaklaşımını eleştirel bir bakışla sunar. 1976 yılında AlainTanner’ın çektiği *2000’de 25 Yaşında Olacak Jonah* (2000, 1976) filmi 1968’in özgürlükçü düşüncesinden etkilenen bir grup insanın günlük hayatını işlemektedir.⁵ İsviçre’de kapitalizm gelişirken farklı mesleklerdeki bu karakterlerin mevcut sisteme uyum sağlarken yaşadıkları çelişkiler filmin temasıdır. Filmin bazı sahneleri yönetmenin dünya hakkındaki görüşlerini doğrudan yansıtan kuramsal bir gösteriye dönüşür. Filmde, tarih öğretmenin tarih ve zaman üzerine verdiği ders Darwin, Marx ve Einstein’ın bu konu hakkındaki düşüncelerinden başlayarak döngüsel ve çizgisel zamanı izleyicilere aktarmaktadır. Bu ders, kapitalizmin zamanının ‘neden’ ‘ilerlemeci’ olmak zorunda olduğunu aktarırken, filmin yüzeydeki hikâyesinin altında yer alan eleştirel düşüncüyü felsefi bir zemine oturtur. Yönetmenin onuncu uzun metrajlı filmi *Hiç Kimsenin Toprağı* (1985) Fransa-İsviçre sınırında yaşayan bir grup gencin yaşamlarını değiştirme isteklerini işlemektedir.⁶ Tanner, iki ülke arasındaki fiziki sınırı, karakterlerin iç dünyalarındaki arada kalmışlığı gösteren bir simge olarak kullanmaktadır. Buradaki karakterlerde Tanner’ın diğer filmlerinde görülen felsefi atmosfer, insanın yersiz yurtsuzluğu üzerinden verilmektedir. 1991 yılında çekilen *Kendi Gölgesini Kaybeden Adam* eski bir komünistin kovulduğu ülkesine geri dönüşünde hissettiklerine odaklanmaktadır. Bu kez, yabancılaşma olgusu, piyasa ekonomisi eleştirisini yaşamının merkezine koyan bir karakter yoluyla aktarılmaktadır. AlainTanner 2004 yılına kadar toplam yirmi altı kurmaca ve belgesel film yönetmiştir.⁷

² Nice Time; 1957, kısa belgesel, http://www.imdb.com/title/tt0201798/?ref_=nm_film_dr_26, Erişim Tarihi: 17.12.2015

³Tanner, Alain; La Salamandre, dvd, 1971, İsviçre

⁴Tanner, Alain; Le milieu du monde, dvd, İsviçre- Fransa, 1974

⁵Tanner, Alain; Jonasquiaura 25 ans en l’an 2000, dvd, Fransa-İsviçre, 1976

⁶TannerAlain; No Man’s Land, dvd, Fransa-İsviçre-İngiltere-Batı Almanya, 1985

⁷Tanner, Alain; <http://www.imdb.com/name/nm0849609/>, Erişim Tarihi:15.12.2015

3. CHARLES ÖLÜ YA DA DIRİ FİLMİNDE ÇALIŞMA VE YABANCILAŞMA KAVRAMLARININ ELEŞTİREL BETİMLEME ÇÖZÜMLEMESİ

1968'deki fikri hareketlerin en önemli özelliği kapitalizm ve militarizm eleştirisini dönemin muhalefetinin merkezine koymalarıdır. Ancak kapitalizmin eleştirisi, S.S.C.B.'nin ideolojik söylemlerinden çok, Karl Marx'a ait tezlerin yeniden yorumlanmasıyla oluşan, yeni ve daha özgürlükçü bir bakış açısından temellendirilmiştir. Bu bağlamda 'emek' ve çalışma olgusuyla ilgili fikirler de Bertrand Russel gibi düşünürler tarafından yeniden ele alınmış ve bu olgunun sosyalizm ve kapitalizm tarafından aynı anda övülmesinin ardında yatan zihniyet tartışılmıştır. Russel, SSCB'de iktidarın işçilere geçmesinin işçileri çalışmanın disiplininin kurtarmadığı düşüncesindedir. Üretim araçlarının sermayedardan işçi örgütlerine geçmesi, çalışmanın yüceltilmesine yapılacak bir eleştiriye imkân vermemiştir. Çalışma ahlakı, bu kez başka bir ideal toplum tasarımının aracı haline gelmiştir. Russel bu görüşlerini şu şekilde ifade eder: "Rusya'da yönetime egemen olan yeni inançta Batı'nın geleneksel öğretilerinden çok değişik bir sürü şey bulunurken, hiç değişmeden kalmış bazı şeyler de vardır. Yönetici sınıfın, özellikle de eğitim propagandasını yürütenlerin emeğin erdemi konusundaki tutumları, dünyada egemen sınıfların 'namuslu yoksullar' dediğimiz insanlara öteden beri aşılacakları tutumun tıpatıp aynıdır. Çalışkanlık, uyanıklık, uzak çıkarlar uğruna uzun saatler çalışmaya razı olma, hatta yetkeye boyun eğme, bütün bunlar SSCB'de yeniden ortaya çıkmaktadır; üstelik SSCB'de yetke hala Evrenin Hâkiminin İradesini temsil etmektedir, yalnız şimdi buna yeni bir ad verilmiştir: Diyalektik Materyalizm" (Russel, 2013: 17). Russel, SSCB'deki beden işçisinin ikonlaştırılmış görüntüsünün ardında yatan mantığı ataerki toplumda bedeniyle kutsanan kadının durumuyla benzetmektedir. Ona göre; her ikisinde de gizli bir sömürü vardır. Her ikisinde de kutsallaştırılan öz, bu öze sahip olanlar tarafından değil, iktidarlar tarafından bir amaca göre yönlendirilmektedir. İşçiler tembellik hakkını doya doya yaşayacakları ancak büyük ihtimal göremeyecekleri bir toplum için uzun uzun çalıştırılırlar (Russel, 2013: 18). Bu bağlamda Alain Tanner'ın filmi hem kapitalizmin hem de sosyalizmin idealleştirdiği üretim paradigmasıyla ilgili 'çalışma, üretim, kariyer, başarı' gibi kavramları içinden çıktığı dönemin siyasal ve kültürel iklimine uygun olarak yerinden eden, dönüştüren, yoldan çıkararak bir bakış açısıyla izleyicisine sunmuştur.

Alain Tanner'ın 1970 yapımı *Charles Ölü Ya Da Diri* filmi, küçük burjuva bir yöneticinin çalışma hayatının monotonluğunu reddedişini anlatmaktadır. Bu bakımdan, diğer çalışma eleştirisi yapan filmlerden ayrılmaktadır. Örneğin; Fritz Lang'ın çalışma ideolojisi eleştirisinin distopik görüntüsünü sunduğu *Metropolis* (1927), Elio Petri'nin *İşçi Sınıfı Cennete Gider*⁸ (1971) ya da İtalya'da çalışmanın reddi hareketinin tarihini anlatan Guido Chiesa'nın *Radyo Alice* (2004) filmlerinde, çalışma eleştirisinin kavramsal kişileri, mavi yakalılar ve öğrencilerdir. Charles (François Simon) ise mavi yakalı bir işçi değildir ve yaşamak için gerekli ihtiyaçların sağlanmasını emeğini ya da zamanını kiralayarak gidermemektedir. Aynı zamanda Charles anti-kapitalist bir aktivist de değildir. Geçmişinde özgürlükçü ve eşitlikçi bir dünya isteğine sahip olsa da babası tarafından kurulan bir işletmede yönetici olmaya direnmemiştir. Bu bakımdan film, piyasa ekonomisine dayalı bir toplumda çalışma ilişkilerinin her iki sınıfı da etkilediğini göstermesi açısından önemlidir.

Piyasa ekonomisinin etkisi altındaki bir toplumun tüm bireyleri, hayatlarını araçsal bir akıl üzerine yaşamak zorundadır. Bu nedenle, çalışma ilişkileriyle örülmüş bir yaşam kültürü sadece mavi yakalıları değil, beyaz yakalıları da baskı altında tutar ve yabancılaştırır. George Simmel'in ifade ettiği gibi "para ekonomisi, pek çok insanın günlerini ölçüp tartmayla, hesaplamayla, rakamsal belirlemelerle, nitel değerleri nicel değerlere indirgeme mesaisiyle doldurmuştur" (Simmel, 2005: 89). Bu nedenle, bireylerin ilişkilendikleri tüm yaşam değerlerinin piyasa tarafından dönüştürülmesi bireyleri anlamını kavrayamadıkları bir dünyaya yabancılaştırmaktadır. Charles karakterini bu yabancılaşma içinden kavramak gerekmektedir.

Film, 100 yaşını dolduran bir şirketin çalışanları tarafından, şirket patronu Charles'a okunan bir iyi dilek metniyle açılmaktadır. Metin, şirketi bir aile olarak algılayan çalışanların şu sözlerini içermektedir: "bizler anonim işçiler değiliz, bizler aynı ailenin, aynı ideallere yönelmiş üyeleriyiz. Pek çok değer son dönemde kayboldu da büyük babanız, babanız, siz ve oğlunuzdan bize geçen ideal ile

⁸ Araştırma konusunu mavi yakalı işçi açısından zenginleştirmek için Bknz: Ö. Nilay Erbalaban Gürbüz. *İşçi Sınıfı Cennete Gider* Filminde Çalışma İdeolojisinin Eleştirisi Olarak 'Yabancılaşma' Ve 'Şeyleşmenin' Temsili, *Sinefilozofi*, Cilt 1.Sayı 1.2016.

gurur duyuyoruz ve mutluyuz.” ‘Anonim işçiler’ ve ‘aile üyeliği’ gibi ifadelerin kavramsal anatomisi, çalışmayla ilgili kültürel söylemin nasıl oluşturulduğunu anlamamıza yol açacaktır. Herbert Marcuse, kapitalist toplumlarda tekniğe dayalı endüstriyellemenin insanları “tek boyutlu” hale getirdiğini ifade etmektedir (Marcuse, 1997: 31). Hem yetileri hem de kişiliğe ait diğer niteliksel alanları da içine alan bu tek boyutluluk bir ‘anonim’leşme doğurmaktadır. Makineleşme, ritim ve düzen bütün işleri birbirine benzetirken insanları da birbirine benzetmektedir (Marcuse, 1997: 31). Bireyler böylesi bir çalışma düzeni içinde kişilikleriyle değerlendirilmemektedir. Çalışanlara, ekonomiye katılımları çerçevesinde diğer tüm çalışanlarla sahip oldukları tek bir nitelik üzerinden yaklaşılmaktadır. Emek gücü olarak adlandırılan bu nitelik, bir işveren için tüm çalışanlarını aynı statüye sokmaktadır. Çalışma ilişkileri için yabancılaşmanın da bir boyutunu oluşturan bu anonimleşme, özellikle 1980 sonrasında şirketler açısından bir tehdit unsuru olarak görülmüştür. Şirketlerin insan kaynakları bölümlerinde çalışan sosyolog ve psikologlar, çalışanları ‘yabancılaşma’dan kurtararak daha ‘verimli’ hale getirebilmenin yollarını araştırmıştır. Böylelikle bazı kavramlar geliştirilmiştir. Bunlardan biri ‘aile’ kavramıdır. Bu kavramın çalışanları işlerine daha fazla ait hissetmesine neden olacağı düşünülmüştür. “Çalışanların (...) müdahil olmalarını sağlamak için onlara ‘ortak değerlere dayanan açık ve tutarlı bir görüş sunulur’. Firma bir ideal önerir, çalışanlarından bunu paylaşmalarını ve beslemelerini ister. Benlik idealinin kolektif bir ideal tarafından ele geçirilme süreci; özdeşleşmeyi, psikik seferberliği ve katılımı kolaylaştırır. Firma herkesin içselleştirmeye, kendisinin kabul etmeye, benimsemeye davet edildiği ortak bir yatırım nesnesi (terimin psikanalitik anlamında) olarak sunulur. Bu görüş firmanın başarısının her şeyden önce herkesin angaje olmasına bağlı olduğu hissini kuvvetlendirir” (Gaulejac, 2013:71). Şirketin ‘aile’ birliği olarak psikolojik inşası, ortak ‘ideal’in gerçekleşmesini teşvik eden en önemli ‘iş operasyonudur’. Charles’ın çalışanları dinlerken yakın plan çekimleri, çalışma ilişkilerinin araçsallaştırdığı ve dönüştürdüğü ilişkilere yabancılaştığını gösterir. Bu çekimler, izleyiciyi Charles’ın iç dünyasına yakınlaştırarak ilerleyen sahnelerdeki ‘kaçma’ isteğinde onun tarafında olmaya yöneltir.

Alt başlığının ‘*Küçük Tarihsel Bir Öykü*’ olduğu film, bu metnin okunmasından sonra ekrana gelen başlangıç jeneriğiyle devam etmektedir. Film boyunca Charles’ın yaşamı ‘küçük tarihsel bir öykü’ olarak izleyiciye aktarılırken, öykünün ‘küçük’lüğü piyasa ekonomisinde buna benzer hikâyelerin münferit olmadığını vurgulamaktadır. Aslında Charles’ın varlığı işçilerin varlığı kadar anonimleşmektedir. Bu nedenle ‘ölü ya da diri’ olmasının bir etkisi yoktur.

Charles bir televizyon kanalının da kaydettiği işçilerin metnini, öfkeli bir biçimde dinledikten sonra kanalın sunucusuyla kısa bir mülakatı kabul eder. Bu mülakatta Charles’ın yönetimden uzaklaşmaya çalıştığı ve şirketi büyütme konusuna sıcak bakmadığı izleyiciye verilmektedir. Böylece Charles’ın iş yaşamıyla ilgili düşünceleri hakkında izleyici bilgilendirilmektedir. Charles, sunucunun kendisini iş yaşamında ‘nerede’ gördüğü sorusuna da üretim ilişkileri tarihini özetleyen bir cevap verir. Piyasa ekonomisine geçilirken zanaatkâr önce işçileşmiş sonra da yaptığı işin yalnızca bir aşamasından sorumlu tutulduğu tek boyutlu bir uzmanlaşmaya mahkûm edilmiştir. Ortaya çıkan ‘yabancılaşma’ yüzünden çalışan “ancak çalışma dışında kendine gelir ve çalışırken kendisinin dışındadır. Çalışmadığı zaman kendinde, çalışırken kendinde değildir” (Marx, 2013:78). Mavi yakalı olmamasına rağmen, bütün çevresi kapitalist çalışma ilkeleriyle sarılmış Charles, bu nedenle mutsuzdur ve tek amacının kendisini geçindirmek olduğunu ifade eder. Ancak, iş dünyasının sızdığı bütün ilişkilerinden uzaklaşırsa mutlu olacağını düşünür. O, içinde bulunduğu küçük burjuva yaşamına uyum sağlamak yerine ona ait değerleri reddetmektedir. Sadece onurlu bir hayat sürmeye çalışan biri olduğunu açıklar. Kendini bir usta ya da iş adamı olarak görmez. Ama tüm lükslere sahip olduğunun da altını çizer. Charles, tüm sahip olduğu ekonomik imkânlarla rağmen filmin sonunda piyasa kültürü değerlerini reddettiği için toplum dışına itilerek cezalandırılacaktır.

Bir sonraki sahnede oğlu ile yaptığı tartışma Charles’ın karakterini daha net biçimde ortaya koymaktadır. Babasının şirketle ilgilenmediğini söyleyen oğlu, Charles’ı sürekli ‘emekli’ gibi davranmasından dolayı eleştirir. Ve babanın işleri önemsemediğini, risk almadığı için büyüyemediklerini söyler. Charles ise oğlunun düşüncelerini üçkâğıtçı politikacıların düşüncelerine benzetmektedir. Charles büyümeyi, daha fazla para kazanmayı tercih etmediği gibi ‘emekli’ temposunda çalışmayı yeğlemektedir. Oğluya yaptığı tartışmanın etkisinde “değişen dünyada kaybolmuş bir zombiyim ben. İkiye bölündüm” demektedir. Charles’ın hissettiği insansızlaşma, insani durumdan çıkma, yaşamakta olduğu kültüre yabancılaştığını göstermektedir. Charles bu haliyle

Kafka'nın "Gregor Samsa" karakterine benzemektedir. Gregor Samsa karakteri de ekonomik gerekliliklerin baskısı altında ona yüklenen role dayanamayıp, insani niteliklerinden kopuşu böceğe dönüşerek sembolleştirmiştir (Sokel, 2002: 2016-228). Charles yabancılaşmayı, onu yabancılaştıran iş ilişkilerini terk ederek aşmaya çalışacaktır.

Charles ikinci televizyon görüşmesini yapmadan önce, aynada ona yüklenen rolü tekrar ederek çalışmaktadır. Bu arada oğluna, dünyayı daha bulanık görmeye sebep olan gözlüklerini artık takmayacağını söyler. Charles'ın gözlüğü sembolleşerek Marx'ın yabancılaşma olgusunu anlatmak için kullandığı "cameraobscura" benzetmesine dönüşmektedir. Camera obscuranın çalışması nasıl ki mercek üzerine görüntünün ters düşmesi tekniğine dayalıysa, ideolojiler de insanların gerçekliği olduğundan ters biçimde yorumlamalarına yol açmaktadır (Marx & Engels, 1992: 42). Charles gözlüklerinden kurtulduğunda, iş yaşamının belirlenimindeki bir ideolojinin de tahakkümünden kurtulacağını ima eder.

Charles televizyon programında, iş hayatının onu otorite ve hiyerarşinin yönlendirdiği ilişkiler kurmaya zorladığından bahsetmektedir. "Parçası olduğum şeyden hoşlanmıyorum. Bu nedenle benim için çalışan kişilerin işle olan ilişkilerini değiştirmek istiyorum. Charles karakteri, her ne kadar yönetici bir sınıfın temsilcisi olsa da piyasa ekonomisine ait yabancılaşmış çalışma faaliyetlerini derinden hissetmektedir. Mülakata şu şekilde devam eder "kendimi yaşanan şeylerin bir parçası olarak görmüyorum. Geçmişte öğrendiğim hiçbir şeyi kullanamıyorum ve onlar sonunda bana karşı durmaya başlıyor. Sadece bir şeyleri bekliyorum ki bunlar daha güzel bir dünya hayalini taşıyorlar. Ve sonunda içimdeki ve çevremdeki her şey ayrılıyor. Hiçbir şeyin olmayacağını farkındayım ve burası dönüşüm mümkün olmadığı bir nokta ve orada kendi varlığımıza bile inanmıyorsunuz artık." Yeniden Marx'a dönersek, Marx için emek, yaşamın ve tarihin kurucu ögesidir. Bu nedenle emek, kapitalist çalışma koşullarında yaşam kurucu özelliğini yitirmektedir. "İşçi hayatını nesneye koyar ama artık hayatı kendine değil nesneye aittir" (Marx, 2013: 76). Dolayısıyla emekçi kendinden uzaklaşır. Öte yandan kapitalist, çalışma ilkesi kâr ve rekabet olduğundan insanın doğasının bir parçası olan evren durmadan işlemeye hazır bir sermaye olarak kavranacak, insan ve doğa arasındaki ilişki ortadan kalkacaktır. Kendi ürününden ve kendinden uzaklaşan işçi doğadan da uzaklaşacaktır. Bu onu diğer türlerden ayıran özelliğine yani tasarımıyla bir ürün ortaya koyma özelliğine yabancılaştıracaktır. Böylece kendi türüne de yabancılaşacaktır. Bu nedenle Charles programın devamında şimdi kendini iş dışında başka ilgilere yönlendirerek özgürleştirmeye çalıştığından bahseder. Charles tüm bu program yoluyla kendini yaşama yabancılaştıran unsurların daha da çok farkına vararak evini ve tüm sosyal çevresini terkeder.

İlerleyen sahnelerde Charles'ın bir otel odasında depresif bir biçimde uyuması gösterilmektedir. Bu arada, dinlemekte olduğu radyodan kendisinin ailesi tarafından aranan bir akıl hastası olduğu anonsunu işitir. Charles, kendisi farkında olmasa bile filmin sonunda başına gelecek olaylar hakkında bilgilendirilmektedir. Foucault, delillerle aylıkların modernleşme sürecinde aynı kapatılmaya maruz bırakıldıklarını açıklamaktadır. Hatta piyasa toplumsallığında çalışma söylemine direnen bu topluluklardan kapatılmaya ilk uygun bulunanlar aylıklar olmuştur. Foucault, "kapatma ona bizim yüklediğimiz veya en azından onda var olduğunu kabul etmekten tat aldığımız tıbbi anlama sahip olmadan önce, tedavinin tamamen dışındaki bir kaygı nedeniyle talep edilmiştir. Onu gerekli kılan bir istihdam zorunluluğu olmuştur" (Foucault, 2016:112). Charles'ın yakın çevresi onun işine ve işiyle ilgili tüm kültüre yabancılaşmasını egemen ideolojiyi yeniden üretecek biçimde delilik olarak anlamlandırır.

Sonraki sahnelerde Charles, kenti dolaşırken görüntülenmektedir. Bir kafede otururken genç bir çiftle tanışır. Çift, sohbetin sonunda Charles'tan arabasıyla kendilerini evine bırakmasını rica eder. Yolculuk sırasında günlük kıyafetleri içinde olan Paul (Marcel Robert) kendisi için çalıştığını söyler. Bu çalışma biçiminin bir fabrikadaki saatli çalışmadan çok daha iyi olduğunu anlatır. Piyasa ekonomisinde çalışma sistemi, zamanın ritmiyle üretimin ritmini paralel hale getirmektedir. Çünkü piyasa toplumsallığında "zamanın baskın formu olarak soyut zamanın ilerlemeci yanı, yaşamın bir formu olarak kapitalizmin ilerlemeci yanıyla sıkıca ilişkilidir" (Martineau, 2015: 107). Bu nedenle çalışan, zamanın bu durmaksızın akıp gidişine üretimiyle yetişmek zorundadır. Paul, ilerleyen sahnelerde açıkça görüleceği gibi bu çalışma düzenini reddetmektedir.

Paul ve Charles'ın piyasa sisteminin en önemli dayanağı olan çalışma faaliyetleriyle olan olumsuz ilişkisi, bu sistemin bir diğer dayanağı olan mülkiyet arzusunun reddiyle vurgulanmaktadır. Charles, trafiği herkesin kendi kutusunda yol aldığı insanlık dışı bir sisteme benzetmektedir. Bu ifade, liberal piyasa ekonomisi için de geçerlidir. Bu ifadenin ardından Paul, Charles'ın arabasını uçurumdan atar. Charles, sistemin devamının bir parçası olan mülkiyetçi arzudan çok uzak görünmektedir. Arabasının atılmasına gülümseme içinde karşılık verir. Trafiği içinde yaşadığı piyasa sistemine benzeten Charles için, arabasının yok olması sistemden kurtulduğunu gösteren bir sembol olur.

Diğer sahnelerde Charles'ı, Paul ve sevgilisiyle yaşarken görürüz. Charles, filmin ilk sahnelerinde görünen depresif tutumunu bırakmıştır. Çalışma dışı hayatı Charles'a kendi yeteneklerini geliştirme fırsatı verir. Yemek pişirir, kitap okur, arkadaşlarıyla sohbet eder ve oyun oynar. Bu sohbetlerin merkezinde sınıflı topluma ait kurumların eleştirisi vardır.

Filmde piyasa ekonomisinin dışında kalmayı tercih eden ve bunu karakterinde doğrudan gösteren bir diğer kişi Paul'dür. Paul "Yapmak istediğim şeyi yaparak yaşıyorum yani arzumu gerçekleştiriyorum, kendim için çalışıyorum ve huzurluyum" cevabını verir. Paul, hayatında gereksinim duyduğu ihtiyaçlarını yabancılaşmış bir iş faaliyetine zorunlu olmadan yapmış olmanın huzurunu hissetmektedir. Paul ve sevgilisiyle yaşadığı hayatı "her şeye sahibim burada ve lüks içindeyim: okuyorum, düşünüyorum. Üretken başarısızlık, üretici başarıdan çok daha zor" şeklinde tanımlamaktadır. Charles'ın, piyasa tarafından tanımlanan niceliksel zenginliği reddetmesi ve yabancılaşmadan kurtulmuş yaşamı, gerçek mutluluğunun tarifini oluşturmaktadır.

Filmin son sahnesinde Charles, oğlu tarafından bir akıl hastanesine zorla kapatılır. Hatırlayalım, modern hayatın piyasa düzeni dışında yaşayanların kapatılmaya uğramasına aylak ve miskinlerden başlanmıştır. Aylak, bu sistemin ilerleyişini sekteye uğratan bir figürdür. Film, bu nedenle umutsuz bir sonla bitmektedir. Çalışma ideolojisinin belirlenimindeki bir kültürde egemen olanın dışına çıkmanın imkânsızlığını ima eder.

4. SONUÇ

Bu makalede emek ve çalışma kavramlarının farklı anlamlara sahip olduğu ancak hem siyaset felsefesinde hem de XVIII. yüzyıldan sonra gelişen kapitalist piyasa toplumsallığında bu kavramların aynı anlama gelecek biçimde kültürel olarak ele alındığı gösterilmiştir. Siyaset felsefesi açısından kuramsal olarak çalışma ve toplumsal yaşamın ayrılmaz bir ilişkisi oluşturulmuşsa da çalışmanın modern kapitalist piyasa toplumsallığında yabancılaştırıcı sonuçlara neden olduğu gösterilmiştir. Bu çerçevede Alain Tanner'ın filmi, XVIII. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan kapitalist piyasa toplumsallığı içinde, çalışma söyleminin insanlar üzerindeki etkisini, yaratıcı emek ve zorunlu çalışma ikiliği üzerinden Charles karakteri yoluyla tartışmıştır. Charles karakteri kullanım değeri yerine değişim değerine odaklı bir üretim sisteminde, çalışmanın yabancılaştırıcı etkisini ortaya koyan kavramsal bir karakterdir. Kullanım değeri üretmenin ve yaşam etkinliğinin gücü olan emeğin değişim değeri üretmek amacıyla zorlanması çalışmanın insan üzerinde yabancılaştırıcı bir etki bırakmasına yol açmaktadır. Bu nedenle Charles karakterinde gösterildiği gibi yalnızca toplumun mavi yakalılarını değil beyaz yakalılarını da yaratıcı üretimi ancak çalışma ilişkilerinden uzaklaşarak yapabilmektedir.

KAYNAKÇA

Arendt, H. (1996), *Geçmişle Gelecek Arasında* (B. S. Şener, Çev.), İstanbul: İletişim Yay.

Arendt, H. (2006), *İnsanlık Durumu* (B. S. Şener, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Aritoteles. (1990), *Politika* (M. Tunçay, Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Baudrillard, J. (1998), *Üretimin Aynası* (O. Adanır, Çev.), İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Foucault, M. (2006), *Akıl ve Akıl Bozukluğu Klasik Çağda Deliliğin Tarihi* (M. A. Kılıçbay, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.

Gaulejac, V. (2013), *İşletme Hastalığına Tullutulmuş Toplum* (Ö. Erbek, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yay.

Gürbüz, A. (2015), Filozof ve Yurttaşları ve Zamansal Düzenleme, *Özne Felsefe ve Bilim Yazıları*, Cilt 21, s. 197-210.

- Marcuse, H. (1997), *Tek Boyutlu İnsan İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İnceleme* (A. Yardımlı, Çev.), İstanbul: İdea Yay.
- Martineau, J. (2015), *Time, Capitalism, Alienation A Socio-Historical Inquiry Into The Making Of Modern Time*, Boston: Brill.
- Marx, K. (2004), *Ekonomi Yazıları* (A. Fethi, Çev.), İstanbul: Hil Yay.
- Marx, K. (2013), *1844 Elyazmaları* (M. Belge, Çev.), İstanbul: Birikim Yay.
- Marx, K., & Engels, F. (1992), *Alman İdeolojisi* (S. Belli, Çev.), Yer Belirtilmemiş: Sol Yay.
- Monaco, J., Pallot, J., Klain, J., & Winer, T. (1991), *The Encyclopedia of Film*. New York: Perigee Books.
- Nietzsche, F. (2003), *İnsanca Pek İnsanca* (M. Tüzel, Çev.), İstanbul: İthaki.
- Platon. (2003), *Devlet* (M. A. Sabahattin Eyüboğlu, Çev.), İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Rousseau, & Rousseau, J. J. (2016), *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* (R. N. İleri, Çev.), İstanbul: Say Yay.
- Russel, B. (2013), *Aylaklığa Övgü* (M. Ergin, Çev.), İstanbul: Cem Yay.
- Simmel, G. (2005), *Modern Kültürde Çatışma* (N. K. Tanıl Bora, Çev.), İstanbul: İletişim Yay.
- Sokel, H. W., Wayne State University Press, & Sokel, H. (2002), *The Myth of Power and The Self: Essays on Franz Kafka*, Bilinmiyor: Wayne State University Press.
- Spinoza, B. B. (2007), *Tractatus Politicus* (M. Erşen, Çev.), Ankara: Dost Kitabevi.